

Діяльність Чернігівської губернської вченої архівної комісії у галузі архівної справи

Покликана зберігати й упорядковувати архівні багатства краю, Чернігівська губернська вчена архівна комісія (далі – ЧАК) мала перед собою надзвичайно широке поле діяльності. У Чернігові й регіоні протягом кількох століть нагромадилась велика кількість документальних пам'яток.

Після утворення 1781 р. Київського, Чернігівського і Новгород-Сіверського намісництва матеріали Генерального малоросійського архіву колишньої Гетьманщини були розподілені між намісництвами, а документи, що мали загальний характер і стосувались усієї Лівобережної України, були 1786 р. перевезені з Глухова до Чернігова й розміщені в будинку колишньої Чернігівської полкової канцелярії. Архівні скарби Чернігівщини приваблювали багатьох відомих істориків – О. Шафонського, Д. Бантиша-Каменського, М. Маркевича, О. Лазаревського тощо.

Таким чином, на час створення архівної комісії в Чернігові були сконцентровані значні архівні комплекси й існувала традиція їх вивчення. У програмі діяльності ЧАК, опрацьованій 1895 р., архівній справі були присвячені три перші пункти з десяти.

По-перше, комісія мала розглядати справи, призначені в губернських та повітових установах до знищення, і виокремлювати з них для постійного зберігання документи, що мали наукову цінність.

По-друге, йшлося про виявлення документів з історії Чернігівщини, що зберігались в Московському архіві Міністерства юстиції, інших губернських архівах, та їх копіювання.

По-третє, ЧАК мала збирати відомості про приватні архіви регіону.

Досить повільне розгортання роботи комісії в основному напрямку – розбиранні старих справ і створенні історичного архіву – пояснюється низкою причин. Перш за все, ЧАК не обмежувалась цією діяльністю, а займалась археологічними дослідженнями, збирала музейні експонати. Бракувало й кваліфікованих спеціалістів у галузі архівної справи.

Але головною перешкодою були недостатньо чітко визначені правовий статус комісії, межі її компетенції, гарантії надання приміщень і фінансування, порядок взаємин з місцевими установами, через що доступ членів ЧАК в архіви установ цілком залежав від позиції губернської або повітової адміністрації.

14 листопада 1902 р. на засіданні ЧАК зазначалося, що крім справ канцелярії Городнянського повітового предводителя дворянства до комісії від початку її існування надходили невеликими партіями (від 40 до 80) справи Сенатського архіву, які передавалися Сенатом до місцевих наукових товариств¹.

21 грудня 1902 р. на засіданні ЧАК обговорювалось питання про розгляд описів справ, призначених до знищення, у колишньому Чернігівському управлінні державним майном, переведеному до Могильова. Принципово важливим був висновок комісії про те, що всі без винятку старі справи першої половини XIX ст. мають бути передані на постійне зберігання.

У 1903 р. члени комісії приступили до впорядкування та описування власного архіву. Передусім було виокремлено 3020 справ під назвою «Сенатський архів». Частина їх була описана в додатку до 5-го випуску «Трудов» ЧАК². Було також розпочато описування документів, переданих до комісії

Городнянським повітовим предводителем дворянства М.Д. Карвольським-Гриневським. Водночас П.М. Добровольський розбирав і вивчав архівні матеріали Чернігівської чоловічої гімназії³. Того ж таки року почесний член комісії князь Ф.О. Куракін подарував ЧАК 60 рукописних планів міст Чернігівської губернії і різних споруд в них, побудованих за ініціативою його предка – малоросійського генерал-губернатора О.Б. Куракіна.

Протягом 1905–1908 рр. установи надсилали до комісії тільки описи справ для отримання висновку про можливість їхнього знищення за браком місця в архівах. Але ЧАК залишалась на принциповій позиції – не давати дозволу на знищення документів тільки за описами без проведення попередньої експертизи.

У 1909 р. архів комісії збагатився низкою цікавих документів. Колишній голова комісії В.Д. Голіцин передав листи російською і польською мовами кінця XVII – початку XVIII ст. Цінний дарунок надійшов від Новгород-Сіверського повітового предводителя дворянства Є.О. Судієнка – три оригінальні царські грамоти XVII ст.

ЧАК розглядала на своїх засіданнях і питання про стан чернігівських архівів. Так, на засіданні 22 березня 1911 р. член комісії П.Я. Дорошенко ознайомив присутніх з долею архівної спадщини Лівобережної України XVII – XVIII ст. Як відомо, 1880 р. значну її частину було передано до Харкова, в розпорядження Історико-філологічного товариства при тамтешньому університеті. Члени комісії виступили проти подальшої передачі до Харкова документів губернського правління. На їхню думку, більш прийнятним місцем для зосередження цих матеріалів міг би бути Московський архів Міністерства юстиції⁴.

Новий правитель справ комісії В.Л. Модзалевський активізував діяльність ЧАК в галузі архівної справи. Значно зросла кількість описів справ, що надходили на розгляд комісії з установ різних губерній. Протягом 1911–1912 рр. у ЧАК були опрацьовані описи, надіслані з Овруча, Луцька, Володимир-Волинського, Житомира та інших міст.

Поповнювався й архів комісії. У 1911 р. до нього надійшли листи до І.М. Руденка, Б.Д. Грінченка і М.Л. Кропивницького щодо розвитку театру, особисті документи П.М. Добровольського. Конопська повітова земська управа передала документи, свого часу отримані від О.М. Лазаревського⁵. У 1914 р. до архіву ЧАК надійшли 8 томів Рум'янцевського опису, що зберігалися в губернському статистичному комітеті. Комісія також домоглася передачі справ Чернігівського і Новгород-Сіверського намісницьких правлінь (відповідно 393 і 9316 справ). Того ж таки року комісія отримала з архіву Полтавського губернського правління 87 планів та карт міст і повітів Чернігівської губернії.

З ініціативи В.Л. Модзалевського на засіданні 12 квітня 1914 р. було обговорено стан архівів губернії і створено спеціальне бюро, яке мало розробити програму обстеження. У процесі її реалізації з'ясувалось, що з 88 обстежених архівів тільки 10 перебували у задовільному стані. З початком воєнних дій діяльність комісії загальмувалась і поступово зійшла нанівець.

Незважаючи на постійний брак коштів, спеціалістів, приміщень ЧАК провела значну роботу щодо збирання архівних матеріалів, їхнього описування і публікації найбільш цікавих документів на сторінках своїх «Трудов». Кращі традиції ЧАК у своїй діяльності продовжує Державний архів Чернігівської області.

1. Труды Черниговской губернской архивной комиссии (далі – Труды ЧАК). – Чернигов, 1903. – Вып. 5. – С. 78–79.

2. Там само. – С. 101–106.

3. Отчет Черниговской губернской учетной архивной комиссии (далі – Отчет ЧАК) за 1903 г. – Чернигов, 1904. – С. 1.
4. Труды ЧАК. – Чернигов, 1913. – Вып. 10. – С. 216 – 219.
5. Отчет ЧАК за 1911 г. – Чернигов, 1912. – С. 8.

Анна Морозова

Колекція Чернігівської губернської вченої архівної комісії

Друга половина XIX ст. займає в історії архівної справи особливе місце. Саме тоді наукова громадськість, яка розуміла важливість збереження вітчизняної документальної спадщини, звернула увагу на стан відомчих архівів, у яких натовді зберігалися документи.

Установами, які займалися збиранням, формуванням і збереженням історичних архівів на місцях наприкінці XIX–на початку XX ст. стали губернські вчені архівні комісії, які почали утворюватися 1884 р. як результат невдалої спроби здійснення в Росії загальної архівної реформи. З-поміж губернських вчених архівних комісій, які діяли на території України, найбільш життєздатними виявилися Чернігівська (1896), Полтавська (1903) та Катеринославська (1903). Вони стали «напіваматорськими організаціями, центрами групування місцевих прогресивних громадсько-політичних сил»¹. Саме таку роль відіграла Чернігівська губернська вчена архівна комісія (далі – ЧАК).

Значним здобутком ЧАК стало створення власного історичного архіву. Незважаючи на те, що цей архів був порівняно невеликим – декілька тисяч одиниць – все ж таки серед інших архівних комісій він посідав не останнє місце. Далекоглядність діячів комісії виявилася у ставленні до приватних архівів. Вони намагалися врятувати їх від загибелі й запровадити до наукового обігу.

Після припинення діяльності ЧАК у 1920 р. її архів зберігався у Чернігівському історичному музеї, а 4 березня 1929 р. був переданий до Чернігівського крайового історичного архіву². Натоді документи з архіву ЧАК становили кілька окремих фондів. Перш за все, це власне архів комісії, який нараховував 245 справ, та чотири лінійні метри «окремих паперів, які належать до монастирських, фамільних й інших архівів; папери ці являють собою великий інтерес для науки»³. Окремий комплекс становили матеріали Чернігівського та Новгород-Сіверського намісницьких правлінь (відповідно 393 та 9316 справ)⁴. Так званий «Сенатський архів» налічував 3020 справ за 1799–1840 рр.⁵ Ще у 1914 р. комісія отримала з архіву Полтавського губернського правління 87 планів та мап міст і повітів Чернігівської губернії⁶, які поповнили зібрання рукописних планів та креслень, що були подаровані ще 1903 р. Ф.О. Куракінім⁷. Фонд Городнянського повітового предводителя дворянства 1923 р. нараховував три лінійні метри матеріалів за 1817–1855 рр.⁸, а після упорядкування у 1928 р. – 343 справи за 1821–1856 рр.⁹

Але так зване «переселення» обласного архіву наприкінці 1932–1933 рр. з мовчазної згоди місцевої влади та Центрального архівного управління, лихоліття окупації міста у 1941–1943 рр. призвели до катастрофічних наслідків. Зараз ми можемо говорити лише про залишки усіх згаданих фондів.

Комплекс матеріалів Чернігівського та Новгород-Сіверського намісництва зберігається нині у Центральному державному історичному архіві України у Києві¹⁰.

У Держархіві Чернігівської області зберігаються три фонди з колишнього архіву комісії – Предво-